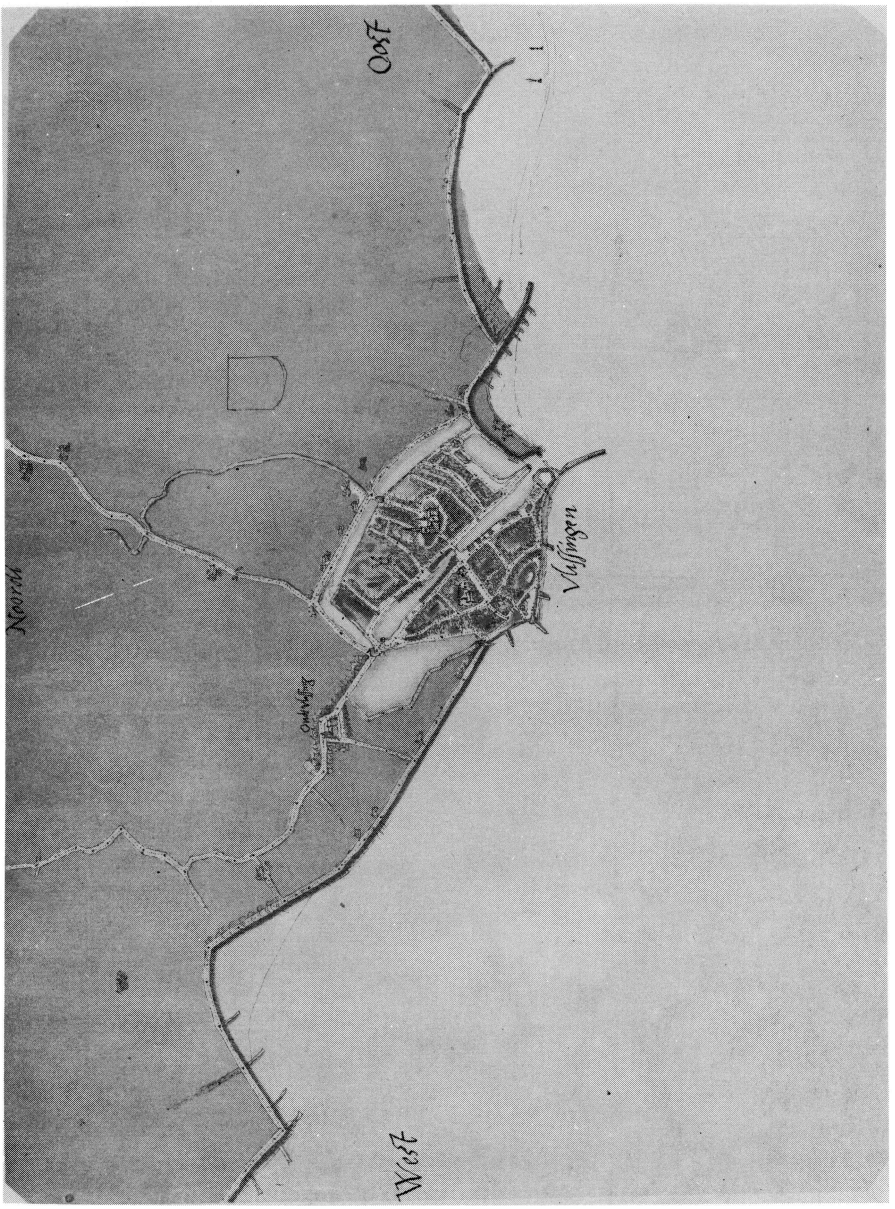

21. Plattegrond van Vlissingen, door Van Deventer.

Aantekeningen naar aanleiding van L. de Jong, Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*

H. VAN RIEL

Eenvoudig is het niet een recensie te schrijven over een boek, bij de samenstelling waarvan oneindige vlijt en een groot historisch talent zo sterk op de voorgrond traden, als dit bij prof. dr. L. de Jong met zijn regeringsopdracht het geval is. Wat die ijver en dat talent betreft, nimmer voldoende lof. Ik ken geen ander Nederlands historisch geschrift, met uitzondering wellicht van een enkele bronnenpublicatie, waar een dusdanige hoeveelheid arbeidsvermogen en energie achter verstoken gaat. De bewondering voor de auteur kan nimmer groot genoeg zijn.

Toch ben ik het in vele opzichten en dan nog wel in kardinale opzichten niet met hem eens, voornamelijk wat zijn uitgangspunt betreft. Van détailkritiek onthoud ik mij wijselijk, aangezien het mij, en vermoedelijkieder ander mens in Nederland, aan voldoende feitenkennis ontbreekt. Bovendien was daartoe weinig aanleiding. Ik heb de acht delen nog eens nauwkeurig doorgelezen en slechts een paar kleinigheden ontdekt die ik, zo ik ze de moeite waard vind, hier en daar wel naar voren brengen zal.

Onze politieke uitgangspunten zijn nochtans verschillend en ik was in Nederland tijdens de oorlog, waarbij ik zeer weinig kwaads ondervond. Dat maakt de visie op de Duitser al anders. Daarnevens is mijn standpunt, dat het vormen van een imperium zoals Hitler beoogde ook thans nog geoorloofd is, ondanks het verdrag van Locarno en dergelijke. Wij zien dagelijks om ons heen dat het streven van de Sovjet-republiek in geen andere richting gaat en reeds in 1939-1940 in geen andere richting ging. De bezetting van de Baltische staten, de moord van Katyn en de infame wijze waarop Krim-tartaren en sinds tien generaties in Rusland wonende Duitse boeren zijn behandeld. Maar laat mij niet voorbarig zijn; wellicht brengt prof. De Jong deze kwesties later nog ter sprake, evenals de behandeling der Oost-Duitsers en der Sudeten-Duitsers in Tsjecho-Slowakije.

Voor Uw recensent zijn linkse machtsgrepen zeker niet meer te waarderen dan rechtse machtsgrepen, aangezien deze laatste tenminste de tendentie in zich hebben de bestaande machts- en inkomensverdeling zoveel mogelijk ongeschokt te handhaven. Een nevenfactor is hierbij, wanneer men tenminste in het rechtvaardige van geen enkele oorlog gelooft, maar *empire building* als een verschijnselbeschouwt dat bij herhaling met psychopatische naturen als die van Hitler samenhangt, dat die figuur in *Mein Kampf,* dat ik een paar maal goed las, bijna alles had voorspeld wat hij later doen zou. Wij konden niet zeggen onvoorbereid te zijn. Hiervoor treft de blaam hoofdzakelijk Engeland en Frankrijk, maar Nederland gaat allerminst vrijuit. Het hemd is nader dan de rok en wie het boekwerk leest: *The Impact of Hitler* – Maurice Cowling – Cambridge University Press, weet of kan weten hoezeer de Engelse

* L. de Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de tweede wereldoorlog* (Rijksinstituut voor oorlogsdocumentatie; Den Haag: M. Nijhoff, 1969–); I, *Voorspel*; II, *Neutraal*; III, *mei 1940;* IV, *mei '40-maart '41* (2 dln); V, *maart '41-juli '42* (2 dln); VI, *juli '42-mei '43* (2 dln); VII, *mei '43-juni '44* (2 dln); VIII, *Gevangenen en gedeporteerden* (2 dln).

politiek bepaald werd, enerzijds door een tekort aan kracht, anderzijds door onderlinge twisten tussen de zeer hoog geplaatsten. Dat was wel 's lands wijs 's lands eer,– sinds het einde der zeventiende eeuw – maar de prijs daarvoor hebben Nederland, de Scandinavische landen en Frankrijk betaald, om van Polen met zijn entourage maar niet te spreken.

Uiteindelijk moest bovendien als nevenschikkend element met de aanwezigheid van een internationaal befaamd geleerde als de Amerikaanse hoogleraar Jessup worden gerekend, die de Verenigde Staten in elk geval buiten de oorlog wilde houden en op het gebied der neutraliteitspolitiek slechts zijn wetenschap kende en geen begrip van *politica* en machtsdriften had. Een dergelijk man leeft in een geleerde windstilte en kan, als hij knap genoeg is en veel schrijft, een desastreuze invloed uitoefenen. Gelukkig vond hij in Roosevelt een tegenstander van hetzelfde kaliber. Wat Amerika aangaat, behoren wij ook te denken aan kolonel Mac Cormick met zijn zeer grote aanhang in het midden van de Verenigde Staten, gesteund door de Ierse clan en door de Amerikanen die hun doden uit de Eerste Wereldoorlog niet vergeten waren. Mede was in Engeland een dergelijke groep aanwezig, Lansbury en de Ieren om het kort te zeggen, gesteund door een figuur als de in intellectuele kringen befaamde Virginia Woolf en haar grote artistieke aanhang.

Hitler is zijn misdadige weg niet kunnen gaan zonder velerlei steun uit zeer diverse hoeken. Wij vergeten daarbij de sterk gestoorde dame Mitford allerminst, vooral niet omdat ik éénmaal het voorrecht had haar een kelner te horen uitschelden in het Regina Palast hotel te München, waarbij de jonge en niet onaantrekkelijke edelvrouwe zich voortdurend op haar persoonlijke betrekkingen met Hitler beriep. Het bruine brood was niet precies van de Engelse kwaliteit die zij wenste. Nochtans hadden zulke elementen in het Engeland van 1938-1940 hier en daar vrij veel invloed. Nederland kan daar in 1978 een les uit trekken.

Het is nog maar de vraag aan wie de *Führer* zijn betrekkelijk gemakkelijke overwinning op Frankrijk te danken heeft. Men vergete de ministeries Blum niet, noch de nagedachtenis van Jaures. Het gemis aan initiatief van de Franse generale staf, in Europa alsmede in Nederland kwalitatief overschat, en de nagedachtenis van de prestaties van de maarschalk Foch is ook een nauwelijks te verwaarlozen factor. Dat de uiterst bekwame Duitse generale staf zich onder meer niet op de Maginot-linie zou werpen, maar er omheen trekken, was voor een kind duidelijk.

Voor Nederland gold, alles zeer in het klein gezien, hetzelfde. In 1938 had ik de grenzen van Polen en Tsjecho-Slowakije ter plaatse bestudeerd en in 1939 was ik aan de hand van de stafkaarten de gehele Nederlandse grens langs gereisd. Daarbij concentreerde ik mij op de normale overgangspunten en was de passage Heusden-Moerdijk niet vergeten, terwijl ik iedere keer, wanneer ik in Assen kwam of in Brabant, een stuk van de grensverdedigingsinstallaties bekeek. Mijn slotsom kon alleen een negatieve zijn en was die ook. Wat meer tot mij sprak, omdat ik geregeld in Duitsland kwam en geen parade of voor het publiek toegankelijke oefening oversloeg.

Met een zekere afkeer las ik de zogenaamde emigrantenpers, *Schwarz-Schild* en dergelijke, die niets beters wisten te doen dan het Duitse leger belachelijk te maken. In Nederland is het prof. de Jong, die als eerste en naar ik meen in de *Groene Amsterdammer* in 1939, voor de Duitse militaire moloch heeft gewaarschuwd.

Wellicht is het verder, ter beoordeling mijner uitgangspunten bij deze recensie, nodig dat ik iets over mijn eigen levensgeschiedenis, zover deze met het onderwerp te maken heeft, vertel, niet over de verdere achtergronden, die die van een fel liberaal en volledig onkerkelijk gezin waren, 'Loevesteins' zoals men nog wel eens hoort.

Opgevoed ben ik grotendeels door een Duitse gouvernante. Het meisje was ongemeen intelligent, voorzien van het diploma van een Duits *Pädagogium* en bezield met opvoedkun-

dige hartstochten, die zij op mij kon uitleven. Een buitengewoon goed karakter; zij was tegen haar zin naar Nederland gegaan om geld te verdienen, in deviezen, voor een collega-onderwijzeres, die wat onverwacht bevallen moest. De jongedame in kwestie was een fel communiste geworden onder invloed van haar geschiedenisleraar, dr. Theodor Neubauer, een man die in Plötzensee, in het allerlaatst van de oorlog, onthoofd is als zijdelings medeweter van de *Rote Kapelle.* Zijn portret verliet haar nachtkastje nooit en zij droeg het meestal in haar tasje bij zich. Alles wat deze geleerde haar onderwezen had, wilde zij mij overdragen, en hoewel ik liberaal bleef, reeds uit traditie, brachten deze verhalen mij toch een sterk relativiteitsbesef bij. Later is Minna Mansz in München rechten gaan studeren, van een beurs van 60 Mark in de maand, en bliksemsnel getrouwd met een befaamd experimenteel natuurkundige. Met hem en haar heb ik dagen in hun laboratorium doorgebracht, in de Kooi onder zeer hoge spanning zoals dat heette, en voor het eerst in 1937 of 1938 mij horen uitleggen, hoe een atoombom in theorie tot stand kon komen en hoe radar in theorie kon werken.

Dit was dus mijn eerste kennismaking met een ander Duitsland, waar men Hitler enerzijds diep verachtte, anderzijds vond dat hij, sociaal gesproken, meer tot stand zou kunnen brengen dan de burgerlijke regeringen die hem voorafgingen. De gevoelens van het echtpaar waren wat ambivalent op dat gebied, al prevaleerde de haat tegen Hitler en vonden zij de man bespottelijk ten gevolge van zijn behandeling van Einstein als zogenaamde Weisser Jude.

Mevrouw prof. Döppel, voor mij Minna Mansz, is bij een Engels of Amerikaans bombardement in het laatst van de oorlog omgekomen en de professor heeft zich toen in dienst van de Sovjet-Unie gesteld, aangezien hij van oordeel was dat Rusland een atoombom nodig had en hij bovendien aan zijn van jongs af aan communistische gevoelens op die wijze uiting kon geven. Beiden waren afkomstig uit de kleine ambtenarenstand en typisch de producten van *hochgezüchtet* Duits intellect.

Hoewel ik nimmer communist geworden ben, verre van dien, hebben deze mensen mij toch het begrip bijgebracht van het verachtelijke van het revisionistisch socialisme, dat vlees noch vis was in hun ogen. Een burgeroorlog als overgang naar de dictatuur van het proletariaat was nu eenmaal onvermijdelijk en dat durfden zij in de intiemste kring ook gerust te verkondigen. De hoofdartikelen van mr. Huits in de *NRC* heb ik, aan hun lessen denkend, in de laatste jaren van de oorlog steeds goed kunnen volgen als *Mittel zum Zweck.* Eerst een periode van nationaal-socialistische onderdrukking, en dan de proletarische revolutie. Systematisch leek mij dat juist. Het echtpaar Döppel heeft bovendien als goede communisten mijn, van kind af aan bestaande, wens geaccentueerd om alles te analyseren en niets te geloven, zeker niet als de massa anders dacht of reageerde. Het communisme was en is een zaak van elitaire consekwente denkers.

Vervolgens ben ik als jong student, door bemiddeling van prof. A. S. de Blécourt, in aanraking gekomen met een andere, opvallende, zij het in zijn denken diametraal tegengestelde figuur, dr. Victor Frederik Büchner, behorende tot de lutherse élite van Amsterdam. Even geleerd als excentriek; was gepromoveerd op een dissertatie over merovingica, maar had zich later ontwikkeld tot een internationaal befaamd specialist op het gebied van het midden-Perzisch. Dr. Büchner trok zich het lot van mij aan, toen ik, op mijn achttiende jaar, voor prof. de Blécourt een bron moest bewerken over de middeleeuwse rechtsgeschiedenis van Drenthe. Hij vond mij blijkbaar een geschikte jongen en vroeg mij voortdurend bij zich thuis te eten. Was gescheiden omdat hij zijn vrouw had gezegd, twintig minuten per dag, inclusief de plichten van het huwelijksbed, voor haar beschikbaar te hebben en de rest aan het Mahabharata, zomede het lieflijke Melazgert te moeten besteden. Aan een artikel omtrent dat plaatsje heeft hij drie jaren gewerkt; als zodanig reeds een tegenhanger van prof. de Jong.

De man was een uitgesproken antisemiet, tengevolge van een of andere familietragedie. Zijn moeder, ver boven haar stand gehuwd, was te weinig deftig bevonden voor regentes van het Luthers Weeshuis, en op die plaats was een joodse, natuurlijk tot het lutheranisme bekeerde, dame benoemd. *Hinc illae lacrimae.* Hij heeft mij nooit een ander motief genoemd. Wanneer er joodse bezoekers kwamen in de handschriftenzaal, werden die altijd naar het woordenboek van Taco de Beer verwezen; dat is voor een jood genoeg, zei hij dan. Een vreemde figuur, ik herhaal het, maar uitzonderlijk geleerd en hartelijk. Bovendien behoorlijk van aardse middelen voorzien.

De huiskamer werd versierd door een portret van keizer Wilhelm II en diens eerste echtgenote. Fel monarchisme was primair, antisemitisme secundair in zijn verbeeldingsleven. Op advies van dit typische individu ben ik naar de *Reichsparteitag* in Neurenberg in 1927 gegaan na mijn licht bij prof. Döppel en zijn vrouw te hebben opgestoken. Dezen hadden alle vertrouwen in mijn liberalisme en raadden mij vooral aan te gaan om de zaak uit de eerste hand te bezien. Wat trof ik daar aan? Wat gemarcheer, een welsprekende *Führer,* een aantal, over de nederlaag van Duitsland in de eerste wereldoorlog uitermate gefrustreerde, predikanten, leraren en oud-beroepsofficieren. Duidelijk een volk in ontbinding, met gevaarlijke tendenties. Arbeiders: alleen wat jongeren, wier kwaliteit ik geen gelegenheid kreeg te beoordelen.

Opvallend was de felle verbittering tegen Frankrijk en Engeland, alsmede een zeker latent antisemitisme. Van de anti-Russische ideaalstellingen in *Mein Kampf heb* ik geen woord gehoord; het was als het ware of Rusland niet bestond. Natuurlijk zijn dit de jaren van het Rapallo-verdrag, maar daar hadden de aanwezigen grotendeels stellig nooit van gehoord. Het ging meer om een stelletje malcontente burgers dat met de calculaties der *Reichswehr* volstrekt niet op de hoogte was. Enige vergoddelijking van Hitler bestond niet. Dat kwam pas veel later. Eigenlijk ging het ontzag meer uit naar de vrijkorpsstrijders. 'Das Hakenkreuz am schwarz-weiss-roten Band werden wir die Brigade Ehrhardt genannt', was de lijfdeun. Dit gold natuurlijk speciaal voor degenen die uit Silezië en Oost-Pruisen kwamen en met het Poolse imperialisme reeds kennis maakten.

Wat ik toen noemde: een maf zootje zonder enig perspectief. Bovendien vervuld tot de rand met dwaze revanche-ideeën, waarmede zij in de militaire realiteit geen kans zouden maken. Mijn contacten met het nationaal-socialisme verliepen als het ware volledig negatief en ik had nooit behoefte aan nieuwe aanrakingspunten. Voor mij was het een dwaze opgeblazen Duitse zaak en de toekomstige ontwikkeling lag in het duister; daar dacht ik helemaal niet aan. Frau Döppel bevestigde dat zij het geheel met mij eens was en dat zij het goed had gekeurd dat ik er heen ging, omdat zij precies wist hoe mijn reactie zou zijn.

Laten wij intussen goed in het oog houden dat de bekende schrijver Thomas Mann aan dit soort ideeën zijn ere-doctoraat in Bonn te danken had (ca. 1921-1922). In 1927 was de heer Mann reeds lang van denkbeeld veranderd om zich tenslotte tot een vurig anti-nationaal-socialist te ontwikkelen.

Mijn positie bij R. Mees & Zoonen bracht met zich dat ik zeer veel in Duitsland kwam tot augustus 1939 aan toe en ik kon toen constateren dat het nationaal-socialisme als ideologie onder het hogere bankpersoneel, directeuren van grote bijkantoren, niet de minste aanhang vond, maar de overgebleven half-joodse firmant van Oppenheim in Keulen zich toch ernstige zorgen maakte.

Toevallig waren mijn moeder en ik in Duitsland tijdens de *Kristallnacht* en daarna zijn wij er samen nooit meer heen gegaan. De gehele affaire ging een te verachtelijk en ook voor Nederland te gevaarlijk karakter dragen. Bovendien was het moreel onsmakelijk. Wij hadden verschillende joodse kennissen en wat die ons vertelden aggraveerde de verhouding